

Τάσος Χατζηαναστασίου

Ο ΠΡΩΤΟΣ ΓΥΡΟΣ ΤΟΥ ΕΜΦΥΛΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ
ΣΤΗ ΓΕΡΜΑΝΟΚΡΑΤΟΥΜΕΝΗ ΔΥΤΙΚΗ ΠΛΕΥΡΑ
ΤΟΥ ΣΤΡΥΜΟΝΑ, ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ-ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 1943¹

1. Το άρθρο αυτό αποτελεί περαιτέρω επεξεργασία ανακοίνωσης στην επιστημονική συνάντηση του Δικτύου για τη μελέτη των εμφυλίων πολέμων που διεξήχθη στο Τσσίλι Κοζάνης το Σεπτέμβριο του 2001.

1. Εισαγωγή

Στα πλαίσια της ανακοίνωσης αυτής θα μας απασχολήσουν περισσότερο οι προϋποθέσεις, οι αφορμές και τα αίτια εξαιτίας των οποίων ο Ελληνικός Λαϊκός Απελευθερωτικός Στρατός (ΕΛΑΣ) ήρθε σε σύγκρουση με άλλες ένοπλες ομάδες και κυρίως με τα τμήματα της Πανελληνίου Απελευθερωτικής Οργανώσεως (ΠΑΟ) και λιγότερο ο τρόπος με τον οποίο εξελίχθηκαν οι συγκρούσεις, οι μάχες, οι εκατέρωθεν βιαιοπραγίες κ.λπ.

2. Πηγές

Η σχετική βιβλιογραφία είναι περιορισμένη και αφορά κυρίως αναμνήσεις, ημερολόγια κ.λπ. που προέρχονται από ανθρώπους που έζησαν τα γεγονότα και ανήκαν είτε στην ΠΑΟ είτε στον ΕΛΑΣ. Λείπουν δηλαδή κι εδώ οι συνθετικές επιστημονικές εργασίες. Τη σπουδαιότερη πηγή για την ίδια την ΠΑΟ αποτελεί το γνωστό δίτομο έργο του Π. Παπαθανασίου, *Για τον Ελληνικό Βορρά*², ενώ ελάχιστες είναι και οι πηγές από την πλευρά του ΕΛΑΣ³. Εννοείται ότι τα κείμενα αυτά δεν αποφεύγουν την αναπαραγωγή των προκαταλήψεων και των στερεοτύπων με τα οποία η κάθε πλευρά αντιμετωπίζει την άλλη. Πιστεύω πάντως ότι οι πηγές αυτές με τη συνδρομή της επιτόπιας έρευνας καθώς και η μελέτη εγγράφων του αρχείου του ΚΚΕ που ανήκουν σήμερα στα Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας (ΑΣΚΙ) αλλά και εκθέ-

2. Παρμενίων Παπαθανασίου, *Για τον ελληνικό βορρά, Μακεδονία 1941-1944, αντίσταση και τραγωδία, το ανέκδοτο αρχείο-ημερολόγιο του (τότε) ταγματάρχη Γιάννη Παπαθανασίου*, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, ²1997.

3. Κώστας Τσανικλίδης, *Το 13ο Σύνταγμα του ΕΛΑΣ, η εθνική αντίσταση στο Νομό Κιλκίς*, Θεσσαλονίκη 1990· Αλέκος Ιωαννίδης, «Μάχες του ΕΛΑΣ στα βουνά της Νιγρίτας» και Χρήστος Μπλιάτης, «Η Αντίσταση στην περιοχή Νιγρίτας 1941-1944», *Εθνική Αντίσταση*, συλλογή 49η, Απρίλης 1986, σσ. 18-25· Γιάννης Τηλικίδης, «Καπετάν Γαρόφης (Χρήστος Χριστοφορίδης), "Πρωταντάρης", Καπετάνιος τάγματος του 13ου Συντάγματος ΕΛΑΣ», *Εθνική Αντίσταση*, τ. 88, Ιούλης - Σεπτέμβρης 1995, σσ. 46-53· Ιωάννης Στολτίδης, «Από τη δράση του 13ου Συντάγματος του ΕΛΑΣ στην περιοχή του Κιλκίς και της Νιγρίτας», *Εθνική Αντίσταση*, συλλογή 43η, Δεκέμβρης 1984, σσ. 47-52.

σεων της ΠΑΟ που φυλάσσονται στη Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού (ΔΙΣ) επιτρέπουν τουλάχιστον την αποκατάσταση των γεγονότων που αφορούν τις συγκρούσεις μεταξύ ΕΛΑΣ και ΠΑΟ κατά το διάστημα που μας ενδιαφέρει. Τη σύνθεση αυτή επιχείρησα στο πλαίσιο της διδακτορικής μου διατριβής για τις ένοπλες ομάδες αντίστασης στη βουλγαροκρατούμενη Αν. Μακεδονία και Θράκη⁴.

3. Τα γεγονότα

Όπως είναι γνωστό στην Ελλάδα επιβλήθηκε τριπλή κατοχή από την Ιταλία, τη Γερμανία και τη Βουλγαρία. Η τελευταία είχε συμμαχήσει με τους Γερμανούς προσδοκώντας εδαφικά ανταλλάγματα σε βάρος των γειτόνων της, Σέρβων και Ελλήνων. Έτσι όταν οι Γερμανοί κατέλαβαν την Ελλάδα τον Απρίλιο του 1941, παραχώρησαν στη Βουλγαρία την Ανατολική Μακεδονία και την ελληνική Θράκη⁵. Οι περιοχές αυτές όμως δεν κατέχονταν απλώς από το βουλγαρικό στρατό, στην πραγματικότητα ενσωματώθηκαν στο βουλγαρικό κράτος οι υπηρεσίες του οποίου είχαν υποκαταστήσει πλήρως τις ελληνικές αρχές⁶. Ενώ δηλαδή στην υπόλοιπη χώρα λειτουργούσαν οι —κατοχικές έστω— ελληνικές αρχές η Ανατολική Μακεδονία και η Θράκη αποτελούσαν τις «Νέες Χώρες» του βουλγαρικού κράτους με την επωνομασία Μπελομόριε (Belomorie)⁷.

Η βουλγαρική κατοχή επομένως είχε ως κύριο σκοπό τη μετατροπή της περιοχής σε βουλγαρική επαρχία. Για το σκοπό αυτό οι βουλγαρικές αρχές

4. Τάσος Χατζηναστασίου, *Ομάδες ένοπλης αντίστασης στη βουλγαρική κατοχή της Ανατολικής Μακεδονίας και της Δυτικής Θράκης 1941-1944, συμβολή στην ιστορία της ελληνικής εθνικής αντίστασης, Διδακτορική Διατριβή, Τομέας Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας και Λαογραφίας, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Φιλοσοφική Σχολή Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1998*. Το μεγαλύτερο μέρος της δημοσιεύεται στο Τάσος Χατζηναστασίου, *Αντάρτες και Καπετάνιοι, Η εθνική αντίσταση κατά της βουλγαρικής κατοχής της Ανατολικής Μακεδονίας και της Θράκης, 1942-1944*, Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις αδελφών Κυριακίδη, 2003. Για όσα στοιχεία δεν δημοσιεύονται στο παραπάνω θα παραπέμπουμε κατευθείαν στη διατριβή.

5. Υπό γερμανική κατοχή παρέμειναν οι περιοχές του Νομού Σερρών Δ. του Στρυμόνα και μία ζώνη έκτασης 2.800 τετρ. χλμ. κατά μήκος του Έβρου από την Αλεξανδρούπολη μέχρι το Σβίλεγκραντ της Βουλγαρίας.

6. Georgi Daskalov - Ivan Koev, «Ustanoviavane i izgrazhdane na Balgarska voenna vlast v Belomorie (april - iuni 1941 g.) (Εγκαθίδρυση και οργάνωση των βουλγαρικών στρατιωτικών αρχών στο Μπελομόριε, Απρίλιος - Ιούνιος 1941), *Voennioistoricheski Sbornik* 5 (1990) 105-126. Dimitar Ionchev, *Balgaria i Belomoriето, voennopoliticheski aspekti (oktomvri 1940 - 9.9.1944 g.)* (Η Βουλγαρία και το Μπελομόριε, πολιτικές και στρατιωτικές όψεις (Οκτώβριος 1940 - 9.9.1944), Soliia 1993.

7. Από τη βουλγαρική ονομασία του Αιγαίου (Μπιάλιο Μορέ = Άσπρη Θάλασσα).

εφάρμοσαν ένα πρόγραμμα εκβουλαγισμού της περιοχής παίρνοντας σειρά μέτρων στο διοικητικό, οικονομικό, εκπαιδευτικό και θρησκευτικό τομέα⁸. Η βουλγαρική κατοχή έγινε ακόμη σκληρότερη μετά την πρόωπη εξέγερση του Σεπτεμβρίου 1941 που οργάνωσαν οι τοπικοί κομμουνιστικοί πυρήνες της Δράμας. Εκατοντάδες Έλληνες εκτελέστηκαν, χιλιάδες πήραν το δρόμο της προσφυγιάς και δεκάδες χωριά πυρπολήθηκαν ενώ η τρομοκρατία σε βάρος του πληθυσμού διήρκεσε μέχρι το τέλος της Κατοχής⁹.

Τον Ιούλιο του 1943 οι γερμανικές αρχές κατοχής επιτρέπουν σε τμήματα του βουλγαρικού στρατού να εισέλθουν στη γερμανοκρατούμενη πλευρά του Στρυμόνα και συγκεκριμένα στην περιοχή που ορίζεται στα νοτιοδυτικά από την Επανομή, βορειοδυτικά από τα δυτικά όρια του Νομού Κιλκίς και ανατολικά από το Στρυμόνα. Η περιοχή αυτή περιλαμβάνει βασικά τους Νομούς Χαλκιδικής, Κιλκίς και Στρυμόνος (τη σημερινή επαρχία Βισαλτίας Σερρών) με πρωτεύουσα τη Νιγρίτα, προφανώς για να μπορέσουν οι Γερμανοί να απαγκιστρώσουν δικά τους στρατεύματα από την περιοχή αυτή και να τα χρησιμοποιήσουν αλλού¹⁰. Την πολιτική διοίκηση της ευρύτερης περιοχής Θεσσαλονίκης-Αιγαίου εξακολουθούσαν να ασκούν οι Γερμανοί οι οποίοι για ευνόητους λόγους διατήρησαν υπό τον έλεγχό τους τις ελληνικές διοικητικές, οικονομικές, εκπαιδευτικές κ.λπ. υπηρεσίες. Δημιουργήθηκε έτσι ένα ιδιότυπο κατοχικό καθεστώς κατά το οποίο, η πολιτική εξουσία δυτικά του Στρυμόνα ανήκει στους Γερμανούς και τους Έλληνες συνεργάτες τους, η άμυνα όμως της περιοχής απέναντι σε ενδεχόμενη εχθρική (βλ. συμμαχική) επιβουλή ανήκει βασικά στη βουλγαρική 7η Μεραρχία Πεξικίου. Παράλληλα, διέταξαν την απόσυρση των τμημάτων της ελληνικής χωροφυλακής που εξακολουθούσαν μέχρι τότε να υπηρετούν στις περιοχές αυτές, ενώ τη φύλαξη των «συνόρων» μεταξύ Ελλάδας και Βουλγαρίας, δηλαδή τα περάσματα του Στρυμόνα, ανέλαβε η γερμανική αστυνομία.

Η είσοδος βουλγαρικών στρατευμάτων στη γερμανοκρατούμενη πλευρά του Στρυμόνα προκάλεσε μία σειρά από εξελίξεις σε ό,τι αφορά τις ένοπλες ομάδες αντίστασης στην περιοχή. Να σημειώσουμε ότι μέχρι τον Ιούλιο του 1943 η δράση ένοπλων αντιστασιακών ομάδων στην περιοχή ήταν περιορι-

8. ΙΑΥΕ, 1941, 4, 2ος Υποφάκελος, Δ', Πολιτική. Βλ. επίσης Ξανθίπη Κοτζαγεώργη-Ζυμάρη (επιμ.), *Η Βουλγαρική Κατοχή της Ανατολικής Μακεδονίας και της Θράκης 1941-1944*, Θεσσαλονίκη: ΙΜΧΑ - Παρατηρητής, 2002.

9. Για τα γεγονότα της Δράμας βλ. Δημήτρης Πασχαλίδης - Τάσος Χατζηναστασίου, *Τα γεγονότα της Δράμας, Σεπτέμβριος - Οκτώβριος 1941. Εξέγερση ή Προβοκάτσια*., Δράμα: Έκδοση της Δημοτικής Επιχείρησης Κοινωνικής, Πολιτιστικής και Τουριστικής Ανάπτυξης Δράμας, 2003.

10. Dimitar Jonchev, *Bulgaria i Belomorieto, Oktomvri 1941 - 9 septemvri 1944 g. Voennistoricheski aspekti*, Sofiia 1992, σσ. 112-116.

σμένη έως και ανύπαρκτη. Σ' αυτό συνετέλεσαν οπωσδήποτε τα σκληρά γερμανικά αντίποινα που είχαν υποστεί τα χωριά της περιοχής τον Οκτώβριο του 1941 μετά τις ανταρτικές επιθέσεις του Σεπτεμβρίου στην περιοχή της Νιγρίτας και του Κιλκίς καθώς και η έλευση των προσφύγων από την Αν. Μακεδονία που έφεραν μαζί τους τον τρόμο από τις μαζικές εκτελέσεις που ακολούθησαν τα γεγονότα της Δράμας (28-29 Σεπτεμβρίου 1941)¹¹.

Παρά την έλλειψη αξιοσημείωτης αντιστασιακής δράσης, η επιρροή του ΕΑΜ φαίνεται πως ήταν σημαντική ιδιαίτερα στο Κιλκίς, τη Νιγρίτα και σε αρκετά χωριά. Υπήρχαν βεβαίως ένοπλοι πυρήνες τόσο του ΕΛΑΣ όσο και της ΠΑΟ. Στην Ποντοκερρασιά Κιλκίς, στα Κρούσια, είχε την έδρα του το 13ο Σύνταγμα του ΕΛΑΣ με διοικητή τον έφεδρο ανθυπολοχαγό Περικλή Σταματόπουλο (Καραγιώργη) που στα μέσα του καλοκαιριού του 1943 έφτασε τους 500 περίπου άντρες¹². Στην περιοχή της Νιγρίτας δρούσε το Π/13 τάγμα με διοικητή το μόνιμο αξιωματικό του Ελληνικού Στρατού, Βασίλη Ραφτούδη. Έδρα του τμήματος ήταν αρχικά το Λαγκαδι και αργότερα το Καστανοχώρι πάνω στο Κεφδύλιο¹³. Τέλος, στη Χαλκιδική το ΠΙ/13 τάγμα συγκροτήθηκε μόλις το Δεκέμβριο του 1943, το καλοκαίρι όμως αυξήθηκε σε Σύνταγμα (31ο).

Όσον αφορά την ΠΑΟ, στα μέσα του 1943 φαίνονται ν' ανήκουν σ' αυτήν οι εξής ένοπλες ομάδες: α) του ταγματάρχη Παναγιώτη Κουτρίδη από τη Θράκη ο οποίος ήταν και επικεφαλής του «Κέντρου Αντιστασεως Νιγρίτης» της ΠΑΟ, β) της οικογένειας των Σαρακατσαναίων της Μαυροθάλασσας, Τσόγγα και γ) του έφεδρου ανθυπολοχαγού Γιώργου Αρβανιτίδη πρόσφυγα από την Αν. Μακεδονία. Ακόμη, δυτικά της Νιγρίτας, στην περιοχή του Σωχού δρούσε ο οπλαρχηγός Λευτέρης Τσαουσιδής που το Νοέμβριο του 1943 ζήτησε να ενταχθεί στην ΠΑΟ¹⁴. Πάντως από τον Ιούλιο του 1943, διοικητής

11. Βλ. Πασχαλίδης - Χατζηναστασιόν, *ό.π.*, σσ. 97-98, 101-104. Βλ. ακόμη Ενιστράτιος Δορδανάς, *Η περιοχή της Θεσσαλονίκης και της ευρύτερης Μακεδονίας κάτω από τη Γερμανική Κατοχή (1941-1943)*, Αδημοσίευτη μεταπτυχιακή εργασία, Τομέας Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας και Λαογραφίας, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Φιλοσοφική Σχολή Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1996, σσ. 80-103.

12. Βλ. Τηλικίδης, *ό.π.*· Στολτίδης, *ό.π.*

13. Χρήστος Κοσμίδης, διοικητής 21ου Συντάγματος ΕΛΑΣ Σερρών, μαγνητ. συνεντ., 13.7.1997, Αμπέλα Σιντικής Σερρών, Νίκος Τσεκούρας, μέλος ΕΠΟΝ Νιγρίτας, μαρτυρία της 29.1.1997, Θεσσαλονίκη. Θανάσης Αστυνίδης, υπασιστής 19ου Συντάγματος ΕΛΑΣ Νιγρίτας, μαγνητ. συνεντ., 23.5.1995, Θεσσαλονίκη. Το «τάγμα Ραφτούδη» όπως ήταν γνωστό στην περιοχή μετονομάστηκε σε 19ο Σύνταγμα του ΕΛΑΣ Νιγρίτας μετά την απόβαση στη Νορμανδία τον Ιούνιο του 1944. Ο Βασίλης Ραφτούδης πήρε μέρος στον Εμφύλιο Πόλεμο στις γραμμές του Δημοκρατικού Στρατού. Έπεσε όμως σε δυσμένεια κι εκτελέστηκε μετά από απόφαση ανταρτοδικείου.

14. Παπαθανασίου, *ό.π.*, β' έκδοση, τ. 2ος, σ. 584.

των δυνάμεων της ΠΑΟ στη Νιγρίτα (19ο Σύνταγμα) ήταν ο ταγματάρχης Σπύρος Σπυρίδης με το ψευδώνυμο «Στρυμόνας»¹⁵. Στο Κιλκίς συνδεδεμένοι με την ΠΑΟ ήταν οι αξιωματικοί της χωροφυλακής με πιο γνωστούς τους υπομοίραρχους στο Κιλκίς, Αίαντα Τζαμαλούκα και Κωνσταντίνο Μήτσου, οι οποίοι βγήκαν στα Κρούσια με τα τμήματά τους το καλοκαίρι του 1943. Το ίδιο διάστημα ανέβηκε στα Κρούσια και ο Ισαάκ Μπεχλιβανίδης ως επικεφαλής τμήματος της ΠΑΟ¹⁶.

Η γενική εικόνα είναι ότι οι δυνάμεις της ΠΑΟ αποτελούνταν βασικά από τους ενόπλους Μπαφραλήδες Ποντίους¹⁷, οι οποίοι δυσπιστούσαν απέναντι στο ΕΑΜ κι έδειχναν εμπιστοσύνη σε συμπατριώτες τους, Ποντίους αξιωματικούς, που είχαν ήδη οργανωθεί στην ΠΑΟ¹⁸. Η στάση των Μπαφραλήδων είχε ιδιαίτερη σημασία και δεν πρέπει να την κρίνουμε από το μικρό σχετικά ποσοστό που τους αναλογεί στο συνολικό πληθυσμό αλλά από την ένοπλη παράδοση των κοινοτήτων τους που πιθανότατα έχει την καταγωγή της στο αντάρτικο κίνημα του Πόντου κατά των Τούρκων (1916-1922) και η οποία διατηρήθηκε και στο Μεσοπόλεμο.

Στη Χαλκιδική τέλος, τον πρώτο ένοπλο πυρήνα της ΠΑΟ συγκρότησε ο λοχαγός Θανάσης Σκόρδας (Αρδας) με πεδίο δράσης τη βόρεια Χαλκιδική ενώ νοτιότερα σχηματίστηκε μικρό ένοπλο τμήμα με επικεφαλής τον έφεδρο ανθυπολοχαγό Βασίλη Κυπαρίσση. Η κύρια όμως δραστηριότητα της ΠΑΟ μέχρι τουλάχιστον την εμφάνιση των Βουλγάρων τον Ιούλιο του 1943 αφορούσε την εξασφάλιση διαφυγής από τη γερμανοκρατούμενη Ελλάδα και επικοινωνίας με την ελληνική κυβέρνηση στη Μέση Ανατολή¹⁹.

Η είσοδος βουλγαρικών στρατευμάτων στη γερμανοκρατούμενη Μακεδονία, όπως ήταν φυσικό, δημιούργησε στους Έλληνες την εντύπωση ότι οι Γερμανοί, παρά τις καθουχαστικές τους δηλώσεις, σκόπευαν τελικά να εκ-

15. Παπαθανασίου, *ό.π.*, α' έκδοση, τ. 2ος, σ. 768. Τόσο ο Σπυρίδης όσο και ο Τσαουσίδης μετά τη διάλυση των ενόπλων τμημάτων της ΠΑΟ δέχτηκαν όπλα από τους Γερμανούς για να χτυπήσουν τον ΕΛΑΣ. Βλ. Ενελεκίδης, *ό.π.*, σ. 50.

16. Παπαθανασίου, *ό.π.*, β' έκδοση, τ. 1ος, σ. 227. Ο Ισαάκ Μπεχλιβανίδης (Καπετάν Φωτιάς) ήταν από το Θεοδώροβο Κιλκίς και είχε μπηθεί στους ΥΒΕ από τους πρώτους. Από τον Ιούλιο του 1943 εντάχθηκε στα τμήματα της ΠΑΟ με επικεφαλής τον Αίαντα Τζαμαλούκα. Σκοτώθηκε σε μάχη εναντίον του ΕΛΑΣ στα Πηγαδούλια Κιλκίς στις 27.10.1943. Βλ. Παπαθανασίου, *ό.π.*, α' έκδοση, τ. 1ος, σσ. 208-212, 238-239.

17. Με τον όρο «Μπαφραλήδες» (= πρόσφυγες από την περιοχή της Μπάφρας του Πόντου) οι άλλοι Έλληνες ονόμαζαν συνήθως όλους τους πρόσφυγες που προέρχονταν από τον τουρκόφωνο Διτικό Πόντο.

18. Αυτό το γεγονός δεν πέρασε απαρατήρητο από τις γερμανικές αρχές κατοχής και το αξιοποίησαν αργότερα εξοπλίζοντας τους Πόντιους του Κιλκίς και της Νιγρίτας. Βλ. Πολυχρόνης Ενελεκίδης, *Η ελληνική αντίσταση 1941-1944*, Αθήνα: Εστία, 1964, σ. 50.

19. Παπαθανασίου, *ό.π.*, β' έκδοση, τ. 1ος, σσ. 448-460.

χωρήσουν μεγαλύτερο μέρος της περιοχής στη Βουλγαρία, μία χώρα που δεν έκρυβε τις επεκτατικές της βλέψεις και ήδη είχε προσαρτήσει τις ελληνικές περιοχές ανατολικά του Στρυμόνα. Αυτή η ανασφάλεια, αλλά και η αγανάκτηση των Ελλήνων εκφράστηκε τόσο σε πανελλαδικό επίπεδο με μαχητικές διαδηλώσεις, που οργανώθηκαν βασικά από το Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο (ΕΑΜ)²⁰, όσο και σε τοπικό επίπεδο καθώς από τον Ιούλιο του 1943 αυξήθηκε απότομα τόσο ο αριθμός των νέων που πλησίασαν τις αντιστασιακές οργανώσεις όσο και αυτών που ήθελαν να βγουν στο βουνό²¹. Μάλιστα η κίνηση αυτή συνοδεύτηκε και από την έντονη πίεση του πληθυσμού στις περιοχές αυτές κυρίως προς την ΠΑΟ για άμεση έξοδο στο βουνό και ανάληψη δράσης κατά του βουλγαρικού στρατού²². Χαρακτηριστική για τη στάση των μελών της ΠΑΟ απέναντι στην επέκταση της βουλγαρικής κατοχής στη Μακεδονία, ήταν αυτή των υπομοιράρχων χωροφυλακής Κιλκίς, Μήτσου και Τζαμαλούκα, που αντί να συμπτυχθούν δυτικά ή να διαλύσουν τα τμήματά τους, τα μετέτρεψαν σε ένοπλα τμήματα της οργάνωσης και παρέμειναν στην περιοχή του Κιλκίς²³. Ωστόσο, η κίνηση αυτή των τμημάτων της χωροφυλακής δε φαίνεται να ενθουσίασε το ΕΑΜ-ΕΛΑΣ. Ήδη από τον Αύγουστο του 1943 άρχισαν αψιμαχίες στην περιοχή του Κιλκίς που κορυφώθηκαν στα τέλη Σεπτεμβρίου καθώς φαίνεται πως ο ΕΛΑΣ πίεζε στρατιωτικά τα τμήματα χωροφυλακής που ανήκαν πλέον στην ΠΑΟ ζητώντας τον αφοπλισμό τους²⁴. Στη Νιγρίτα πάντως κι ενώ ο υπομοίραρχος Νικόλαος Καρδαράς κατέφυγε στη Θεσσαλονίκη, η μικρή δύναμη της χωροφυλακής συνεργαζόταν μυστικά με το ΕΑΜ. Όταν όμως η δράση τους προδόθηκε στους Γερμανούς το Μάρτιο του 1943, έξι χωροφύλακες συνελήφθησαν και κλείστηκαν στις φυλακές «Παύλου Μελά» στη Θεσσαλονίκη²⁵.

Η ενισχυμένη παρουσία των οργανώσεων του ΕΑΜ στην περιοχή και η

20. Στην ίδια τη Νιγρίτα, και παρά την παρουσία Γερμανών στρατιωτών, έγινε συγκέντρωση διαμαρτυρίας κατά την οποία μίλησε δημόσια ο γραμματέας της Ν. Ε. του ΕΑΜ Νιγρίτας, Γιώργος Τσαρουχάς. (Χρ. Μπλιάτης, *ό.π.*, σσ. 23-24).

21. ΕΑΜ, «Έκθεση της Επιτροπής Περιοχής Μακεδονίας του ΕΑΜ για την τριχρόνη εθνικοαπελευθερωτική πάλη του λαού της Μακεδονίας», *Κείμενα της Εθνικής Αντίστασης*, τ. 1ος, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, 1981, σ. 89. Παπαθανασίου, *ό.π.*, β' έκδοση, τ. 1ος, σ. 229.

22. ΔΙΣ 909/Β/1/β/8, Αντιπρόσωπος ΠΑΟ προς κυβέρνησιν Καΐρου, «Έκθεσις περὶ τῆς ἐν Μακεδονίᾳ καταστάσεως ἀπὸ ἀπόψεως δράσεως ἀνατρίκτων ομάδων», 23.12.1943.

23. Παπαθανασίου, *ό.π.*, α' έκδοση, τ. 2ος, σ. 768.

24. Παπαθανασίου, *ό.π.*, β' έκδοση, τ. 1ος, σσ. 230-248. Δεν έχουμε δυστυχώς άλλες πηγές για τις συγκρούσεις αυτές.

25. Την πληροφορία αυτή μεταφέρει ο μοναδικός διασωθείς, ο οποίος ανέβηκε στο βουνό και κατατάχθηκε στον ΕΛΑΣ, ο Μιλτιάδης Τζίμας. Βλ. Μιλτιάδης Τζίμας, «Από τη δράση των ανδρών χωροφυλακής Νιγρίτας στον αντιστασιακό αγώνα», *Εθνική Αντίσταση*, συλλογή 43η, Δεκέμβριος 1984, σσ. 31-32.

έξοδος των ένοπλων τμημάτων της ΠΑΟ στο βουνό οδήγησαν πολύ σύντομα σε μία σειρά συγκρούσεων μεταξύ ΠΑΟ και ΕΛΑΣ, που διήρκεσαν από το Σεπτέμβριο μέχρι το Δεκέμβριο του 1943 και έληξαν με τη διάλυση των ένοπλων τμημάτων της ΠΑΟ πριν αυτή προλάβει να συγκεντρώσει τις δυνάμεις της στη Χαλκιδική²⁶.

Έτσι, στις αρχές του 1944 η πλευρά των ηττημένων θα στραφεί προς τους Γερμανούς και θα αποτελέσει τα εξοπλισμένα από τους Γερμανούς αντιστασιακά τμήματα της περιοχής. Βασικά κέντρα εξόρμησης των ένοπλων αυτών ομάδων ήταν: α) στην περιοχή της Νιγρίτας τα χωριά Στρυμονικό (όπου και η έδρα γερμανικού στρατιωτικού τμήματος), Χείμαρρος (τμήμα Σπυριδη), Τριάδα, Ζευγολατιό, Τριανταφυλλιά, Δημητρίτσι (τμήμα Αποστόλη Ζαφρούδη, «Παπούλια»), Μαυροθάλασσα, Ζερβοχώρι και Δάφνη (τμήμα Λευτέρη Τσαουσιδη) και β) στο νομό Κιλκίς τα Κρούσια όρη (τμήματα Κεπελέκη, Τσετέ-Παπα, Λαζίκ, Μποτουβάκη, Δημητριάδη και Νικόλαου Χιλελή²⁷) και οι Μουριές (τμήμα έφεδρου ανθυπολοχαγού Κ. Παπαδόπουλου). Τα τμήματα αυτά αποτελούνταν από εκατοντάδες άντρες και άλλα από αυτά ήταν απλώς αντικομμουνιστικά σώματα που χτυπούσαν μαζί με τον ΕΛΑΣ και το βουλγαρικό στρατό, με την ανοχή των Γερμανών, άλλα όμως δρούσαν πανομοιότυπα με τα Τάγματα Ασφαλείας διαπράττοντας πλήθος εγκλήματα. Οι ονομασίες των σωμάτων αυτών ήταν ποικίλες, συνήθως όμως αυτοαποκαλούνταν τμήματα της ΠΑΟ στη Νιγρίτα και του ΕΔΕΣ στο Κιλκίς²⁸.

Βλέπουμε λοιπόν ότι η επικράτηση του ΕΛΑΣ στην περιοχή το Δεκέμβριο του 1943 είναι σχετική καθώς κατάφερε μεν να μονοπωλήσει την ένοπλη αντίσταση, έστρεψε όμως σημαντικό τμήμα του πληθυσμού εναντίον του και μάλιστα το οδήγησε στην ένοπλη αντίδραση σε συμμαχία με τους κατακτητές.

26. Χατζηναστασίου, *ό.π.*, σσ. 106-108.

27. Υπάρχουν δυστυχώς ελάχιστες πληροφορίες για τους οπλαρχηγούς αυτούς. Το σίγουρο είναι ότι δεν είχαν όλοι ενιαία στάση. Για παράδειγμα οι πηγές του ΚΚΕ αναφέρουν ότι ειδικά ο Κεπελέκης (Πόντιος από την Αν. Μακεδονία) επεδίωξε επαφή με το ΕΑΜ και γενικά δεν είχε «βάφει τα χέρια του με αίμα» (ελληνικό τουλάχιστον). Συμφώνησε μάλιστα στα μέσα του καλοκαιριού του 1944 να προσχωρήσει με τους 250 άντρες του στον ΕΛΑΣ αλλά συνελήφθη από τους Γερμανούς. Βλ. ΑΣΚΙ, κουτί 414, φ. 23/7/22, 19.6.1944, Έκθεση της ΠΕ Κιλκίς από της 1-3-44 μέχρι της 31-6-44 προς το ΜΓ και φ. 23/7/36, ΚΚΕ Κιλκίς, 9.8.1944. Από τους υπόλοιπους οι Λαζίκ (Λάζαρος Παπαδόπουλος), Τσετέ-παπας, Δημητριάδης ήταν επίσης τουρκόφωνοι Πόντιοι. Ο δε Γεώργιος Μποτουβάκης ήταν ενομοτάχης χωροφυλακής από την Κρήτη, κάτοικος Ασσήρου Θεσσαλονίκης. Ο Μποτουβάκης είχε αναλάβει τη διοίκηση των χωροφυλάκων του τμήματος του Μήτσου μετά την άρνηση του τελευταίου να δεχθεί όπλα από τους Γερμανούς. Βλ. ΑΣΚΙ, Κουτί 414, φ. 23/7/38, ΕΛΑΣ ΠΕ Κιλκίς προς την 11ην Μεραρχία, 25.8.44. Βλ. ακόμη: Απόστολος Ζαφρούδης (Παπούλια), *Απομνημονεύματα*, Δημητρίτσι 1983, σ. 100.

28. ΑΣΚΙ, κουτί 414, φ. 23/7/12, ΠΕ ΕΛΑΣ Κιλκίς, ΑΣΚΙ, κουτί 414, φ. 23/7/14, ΚΚΕ ΠΕ Κιλκίς, Έκθεση της κατάστασης της περιφέρειάς μας προς το Μακεδονικό Γραφείο του ΚΚΕ, 17.4.1944. Βλ. ακόμη, Ενελεκίδης, *ό.π.*, σ. 50.

4. Οι διαφορετικές ταυτότητες των κοινοτήτων της δυτικής πλευράς του Στρυμόνα

Στην ενότητα αυτή θα μας απασχολήσει: α) η ιδεολογικοπολιτική συμπεριφορά των κατοίκων των Νομών Κιλκίς, Στρυμόνος και Χαλκιδικής προπολεμικά, β) η σύνθεση του πληθυσμού σε σχέση με την καταγωγή της, η αναλογία ντόπιων-προσφύγων και οι διαφορετικές καταβολές των προσφύγων και γ) η πολιτική του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ απέναντι στις διαφορετικές ομάδες του πληθυσμού στη διάρκεια της κατοχικής περιόδου.

Α') Τα αποτελέσματα των εκλογών της 26ης Ιανουαρίου 1936 αποτελούν την τελευταία καταγραφή των πολιτικών τάσεων στην περιοχή²⁹.

<i>Επιρροή κομμάτων με βάση τα αποτελέσματα των εκλογών της 26ης Ιανουαρίου 1936</i>			
<i>Νομός</i>	<i>Κόμμα Φιλελευθέρων (Βενιζελικοί)</i>	<i>Αντιβενιζελικά Κόμματα</i>	<i>Αριστερά</i>
Κιλκίς	43,8%	17,9%	15,2%
Στρυμόνος (Νιγρίτα)	33,7%	50%	22,3%
Χαλκιδικής	36,6%	52%	2%
Σύνολο Επικράτειας	37,26%	42%	6,8%

Με βάση λοιπόν τα αποτελέσματα των εκλογών του 1936 παρατηρούμε τα εξής: α) ιδιαίτερα αυξημένη παρουσιάζεται η επιρροή της αριστεράς, δηλαδή του υποστηριζόμενου από το ΚΚΕ Παλλαϊκού Μετώπου και του αριστερού Αγροτικού Κόμματος τόσο στο Κιλκίς όσο και στη Νιγρίτα. Αξιοσημείωτο είναι το ποσοστό της αριστεράς στην πόλη της Νιγρίτας (49,15%). Η αύξηση της επιρροής της αριστεράς στην περιοχή τη δεκαετία του '30 οφείλεται τόσο στη γενικότερη στροφή μερίδας των βενιζελικών προσφύγων προς την αριστερά³⁰, όσο και στη ριζοσπαστικοποίηση των καπνεργατών που απασχολούνταν κυρίως στην περιοχή της Νιγρίτας³¹. Αντίθετα, στη Χαλκιδική η

29. Βασιλείον της Ελλάδος, *Στατιστικά βουλευτικών εκλογών της 26ης Ιανουαρίου 1936*, Αθήνα: Εθνικόν Τυπογραφείον, 1938, σ. 334, 386. Επίσης, Δημήτρης Λιβιεράτος, *Κοινωνικοί και πολιτικοί αγώνες στην Ελλάδα (1932-1936)*, Δ' τόμος, Αθήνα: Εναλλακτικές Εκδόσεις, 1994, σ. 247.

30. Λιβιεράτος, *ό.π.*, σ. 10.

31. Αρχείο Σταύρου Πασχαλίδη, *Δελτίον Καπνού*, Όργανον των Ενώσεων Γραφείων Προστασίας του Ελληνικού Καπνού εκδιδόμενον ελληνιστί και γαλλιστί, αρ. 5-6, Αύγουστος-Σεπτέμβριος 1940. Σύμφωνα με τα στοιχεία του δελτίου, η περιοχή της Νιγρίτας ήταν τρίτη σε παραγωγή καπνού σε ολόκληρη την Ανατολική Μακεδονία και Θράκη.

επιρροή της αριστεράς ήταν από μικρή έως ανύπαρκτη. β) Τα βενιζελικά κόμματα κινούνται κοντά στον πανελλαδικό μέσο όρο με αυξημένα ποσοστά στο κατοικούμενο κατεξοχήν από Πόντιους Κιλκίς και μειωμένα στη Νιγρίτα, ενώ αντίστοιχα τα αντιβενιζελικά κόμματα που στηρίζαν βασικά οι γηγενείς Μακεδόνες και οι πρώην νομάδες κτηνοτρόφοι Σαρακατσάνοι παρουσιάζουν αυξημένα ποσοστά στη Νιγρίτα και τη Χαλκιδική και μειωμένα στο Κιλκίς.

Β΄) Όσον αφορά τη σύνθεση του πληθυσμού με βάση την καταγωγή του, έχουμε την εξής εικόνα: α) στο Νομό Κιλκίς εγκαταστάθηκαν κυρίως πρόσφυγες από τον Αν. Πόντο που κατέφυγαν στην Ελλάδα μέσω του ρωσικού Καυκάσου και γι' αυτό ονομάζονταν συνήθως Καυκάσιοι. Οι Καυκάσιοι Πόντιοι φαίνεται πως είχαν ευνοηθεί από τα μέτρα των Μπολσεβίκων στη Σοβιετική Ένωση και ήταν γενικά πολύ δεκτικοί στις αριστερές ιδέες. Άλλες ομάδες του πληθυσμού ήταν οι Σαρακατσάνοι, οι Πόντιοι πρόσφυγες του Δ. Πόντου, κυρίως τουρκόφωνοι Μπαφραλήδες και Σαμψούντιοι, και οι Βλάχοι. Ως προς την πολιτική τους ένταξη ήδη από τον πρώτο γύρο του Εμφυλίου Πολέμου είναι χαρακτηριστική η διατύπωση ενός εγγράφου της ΠΕ Κιλκίς του ΚΚΕ: «ο αγώνας μας εδώ παίρνει το χαρακτήρα μεταξύ όλων των άλλων στοιχείων (τουρκόφωνοι, Πόντιοι, Σαρακατσάνοι, Βλάχοι) εναντίον των Καυκασίων»³². Σε άλλη έκθεση αναφέρεται ότι «το τουρκόφωνο στοιχείο στηρίζει την αντίδραση και οργιάζει»³³. (Δηλαδή εκτός από τους φιλικά προσκείμενους προς το ΕΑΜ Καυκασίους Ποντίους που ήταν όμως και η πλειοψηφούσα ομάδα στην περιοχή του Κιλκίς, οι υπόλοιπες ομάδες στράφηκαν εναντίον του ΕΑΜ. β) Στην περιοχή της Νιγρίτας οι προσφυγικές κοινότητες, που αποτελούνταν τόσο από Θρακιώτες και Μικρασιάτες όσο και από Ποντίους, βασικά τουρκόφωνους, παρουσιάζονται περίπου ισοδύναμες πληθυσμιακά³⁴. Όσον αφορά το ντόπιο στοιχείο, δηλαδή των γηγενών Μακεδόνων, την περίοδο του Μακεδονικού Αγώνα, στηρίξαν μαζικά το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως σε αντίθεση με τις περισσότερες κοινότητες της επαρχίας Σιντικής και αρκετές κοινότητες της επαρχίας Σερρών που είχαν προσχωρήσει στη βουλγαρική εξαρχηκή εκκλησία³⁵. Για τα δεδομένα της εποχής η προ-

32. ΑΣΚΙ, κουτί 414, φ. 23/7/31 ΚΚΕ ΠΕ Κιλκίς προς την Γ. ΚΕΜ 29/744.

33. ΑΣΚΙ, κουτί 414, φ. 23/7/22, 19.6.1944, Έκθεση της ΠΕ Κιλκίς από της 1-3-44 μέχρι της 31-6-44 προς το ΜΓ.

34. Σύμφωνα με την απογραφή του 1928, στην περιοχή της Νιγρίτας σε σύνολο 10.611 προσφύγων οι 3.480 ήταν Μικρασιάτες, οι 3.733 Θρακιώτες και οι 2.142 Πόντιοι. Ελληνική Δημοκρατία, Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας, Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, Στατιστικά αποτελέσματα της απογραφής του πληθυσμού της Ελλάδος της 15-16 Μαΐου 1928, τ. 1ος, Εν Αθήναις, Εθνικόν Τυπογραφείον, 1933, σ. 442.

35. Χατζηναστασίου (διατριβή), σ. 418, Πίνακας 3.

σχώρηση στην Εξαρχία σήμαινε την άρνηση της ελληνικής και την υιοθέτηση της βουλγαρικής εθνικής ταυτότητας. Αξιοσημείωτο δε είναι το γεγονός ότι και το Δημητρίτσι και το Στρυμονικό (Ορλιακο) με σλαβόφωνους κατοίκους είχαν παραμείνει πιστά στο Πατριαρχείο. Στην περιοχή είχαν εγκατασταθεί επίσης και πρώην νομαδικές κτηνοτροφικές κοινότητες Σαρακατσάνων. Την εκλογική συμπεριφορά όλων αυτών των κοινοτήτων επιχειρούμε να ανιχνεύσουμε στον πίνακα που ακολουθεί. γ) Τέλος, στη Χαλκιδική εγκαταστάθηκαν κυρίως πρόσφυγες από τη Μικρά Ασία και αρκετά λιγότεροι Θρακιώτες³⁶.

ΕΚΛΟΓΙΚΗ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑ ΚΟΙΝΟΤΗΤΩΝ ΝΟΜΟΥ ΣΤΡΥΜΟΝΟΣ ³⁷				
ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ	Κάτοικοι	Αντιβενιζελικά κόμματα	Βενιζελικά Κόμματα	Αριστερά
Δημητρίτσι	Ντόλιοι/Θρακιώτες	53,7%	43%	1,4%
Στρυμονικό	Ντόλιοι/Θρακιώτες	50,8%	48,2%	–
Ζευγολατιό	Θρακιώτες	11,5%	81%	6,45%
Χείμαρρος	Θρακιώτες/Πόντιοι	20%	74,5%	5,2%
Φλάμπουρο	Ντόλιοι/Σαρακατσάνοι	92%	6,3%	1,4%
Τερπνή	Ντόλιοι	65,2%	20,5%	13,8%
Θερμά	Πόντιοι	17%	69,8%	12,5%
Χουμνικό	Ντόλιοι	43,4%	2,3%	53%
Μαυροθάλασσα	Σαρακατσάνοι/Πρόσφυγες ³⁸	16,8%	36,4%	46,7%
Ευκαρπία	Ντόλιοι/Σαρακατσάνοι	36%	23,2	39,2%
Αχινός	Ντόλιοι/Μικρασιάτες	65,6%	14,2%	21%
Σιτοχώρι	Ντόλιοι/Μικρασιάτες/Πόντιοι	46,5%	40,2%	12,5%
Καστανοχώρι	Ντόλιοι	61,7%	34,5%	1,5%
Δάφνη	Ντόλιοι/Μικρασιάτες/Πόντιοι	36%	46,2%	5,7%
Αηδονοχώρι	Ντόλιοι	67,8%	18,6%	12,6%
Κ. Κερδύλλιο	Ντόλιοι	79,6%	9,3%	10%

Στον παραπάνω πίνακα παραθέσαμε τις κοινότητες του Νομού Στρυμόνος για τις οποίες έχουμε πληροφορίες και για τα εκλογικά αποτελέσματα

36. Από τους 18.928 πρόσφυγες που εγκαταστάθηκαν εκεί, 12.192 ήταν Μικρασιάτες και 5.802 Θρακιώτες, σύμφωνα με την απογραφή του 1928. Βλ. Ελληνική Δημοκρατία, ό.π., σ. 443.

37. Βασιλείου της Ελλάδος, Στατιστικά βουλευτικών εκλογών της 26ης Ιανουαρίου 1936, Αθήνα: Εθνικόν Τυπογραφείον, 1938, σσ. 337-8. Τα στοιχεία για την καταγωγή των κατοίκων προέρχονται από έρευνα στους Δήμους και τα Δημοτικά Διαμερίσματα της Επαρχίας Βισαλτίας Σερρών.

38. Μικρασιάτες, Πόντιοι, Θρακιώτες.

και για την καταγωγή των κατοίκων. Οι πρώτες τέσσερις (Δημητρίτσι, Στρυμονικό, Χείμαρρος, Ζευγολατιό) ανήκουν στη Βόρεια και Δυτική πλευρά. Οι τρεις επόμενες (Φλάμπουρο, Τερπνή, Θερμά) ανήκουν στη γύρω από τη Νιγρίτα περιοχή. Οι υπόλοιπες κοινότητες ανήκουν στη Νότια και Ανατολική πλευρά. Από αυτές το Χουμνικό, το Σιτοχώρι, ο Αχινός, η Μαυροθάλασσα και η Ευκαρπία είναι πεδινά, ενώ η Δάφνη, το Αηδονοχώρι, το Καστανοχώρι και το Κάτω Κερδύλλιο είναι ορεινά ή ημιορεινά.

Όσον αφορά την εκλογική τους συμπεριφορά, στις πρώτες τέσσερις κοινότητες η αριστερά έχει μηδαμινή επιρροή. Κατά τα άλλα φαίνεται ότι οι γηγενείς Μακεδόνες (ντόπιοι) ενισχύουν τα αντιβενιζελικά, ενώ οι πρόσφυγες τα βενιζελικά κόμματα. Το ίδιο «αντιβενιζελικοί» και «αντιαριστεροί» παρουσιάζονται και οι Σαρακατσάνοι. Αυτό βέβαια είναι ένα γενικό σχήμα που ισχύει χοντρικά σε ολόκληρη τη Βόρεια Ελλάδα. Από την άλλη μεριά βλέπουμε ότι στη Νότια και Ανατολική πλευρά, και ιδιαίτερα στα πεδινά καπνοπαραγωγικά χωριά, η αριστερά σε ορισμένες κοινότητες παίρνει ακόμη και πλειοψηφικά ποσοστά. Δυστυχώς δεν υπάρχει ως τώρα μία συστηματική έρευνα για τους καπνεργάτες της Νιγρίτας. Είναι, ωστόσο, λογικό να υποθέσουμε ότι υπάρχει συνάφεια ανάμεσα στα αυξημένα ποσοστά της αριστεράς και της παρουσίας καπνεργατών. Φαίνεται πάντως πως η επιρροή της αριστεράς παραμένει μικρή άσχετα από το εάν οι κάτοικοι ενός χωριού ήταν καπνεργάτες ή όχι, εκεί που υπάρχει κάποια συμπαγής, ομοιογενής σχετικά, παραδοσιακή κοινότητα, κυρίως Ποντίων η οποία λειτουργεί ως ανασχετική δύναμη και δεν επιτρέπει σε μία εκσυγχρονιστική και μάλιστα ριζοσπαστική ιδεολογία να αποκτήσει ερείσματα.

Αυτή η πολιτική χαρτογράφηση της επαρχίας μας επιτρέπει να κατανοήσουμε ευκολότερα ορισμένες πλευρές της πολιτικής συμπεριφοράς των κοινοτήτων αυτών ήδη κατά τον πρώτο γύρο του Εμφυλίου Πολέμου. Για παράδειγμα τα χωριά της Β. και Δ. πλευράς (Χείμαρρος, Ζευγολατιό, Δημητρίτσι και Στρυμονικό) όπου προπολεμικά η επιρροή της αριστεράς ήταν μικρή, παρέμειναν μακριά από την επιρροή της και την περίοδο της Κατοχής. Στα χωριά αυτά συμπεριλαμβάνεται και το χωριό Τριάδα με τουρκόφωνους Ποντίους κατοίκους για το οποίο όμως δεν έχουμε εκλογικά αποτελέσματα αλλά μπορούμε να υποθέσουμε ότι εκεί θα υπερψηφίστηκαν τα βενιζελικά κόμματα. Αυτά τα τέσσερα χωριά και ιδιαίτερα η Τριάδα υπήρξαν «τα προπύργια της αντίδρασης» σύμφωνα με τη φρασεολογία του ΚΚΕ από το 1943 και μετά.

Στη δε περιοχή του Κιλκίς όπου η πλειοψηφία των Κανκασίων Ποντίων κατοίκων υποστήριζε το ΕΑΜ οι δυνάμεις που συγκροήθηκαν με τον ΕΛΑΣ αποτελούνταν —μαζί με τα τμήματα χωροφυλακής των Τζαμαλούκα και

Μήτσου— βασικά από τουρκόφωνους Ποντίους του Δυτικού Πόντου. Χαρακτηριστικά ορισμένοι επικεφαλής τους ήταν γνωστοί με τα τούρκικα ονόματά τους (Λαζίκ, Κεπελέκ, Τσετέ-παπας)³⁹.

γ) Με βάση τα παραπάνω δεδομένα, θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε ότι η εμφύλια σύγκρουση στη διάρκεια της Κατοχής ήταν αναπόφευκτη στο βαθμό που η παράταξη της αριστεράς, έτσι όπως εκφραζόταν μέσα από το ΕΑΜ, ήταν αδύνατο να εκφράσει κοινότητες οι οποίες είχαν εξαρχής αρνητική προδιάθεση απέναντι σε οποιαδήποτε ριζοσπαστική πολιτική πρόταση. Ακόμη περισσότερο, η ηγεμονική τακτική του ΕΑΜ θα οδηγούσε κι εδώ όπως και σε άλλες περιοχές στην ένοπλη αντίδραση.

Κι όμως, στην περιοχή της Νιγρίτας τουλάχιστον, μέχρι την έναρξη των ένοπλων συγκρούσεων το Σεπτέμβριο του 1943, φαίνεται πως το ΕΑΜ είχε επιτύχει να εντάξει στις γραμμές του την πλειοψηφία των κοινοτήτων του τότε Νομού Στρυμόνος, ακόμη και ορισμένους από τους ακραίους αντικομμουνιστές Ποντίους Μπαφραλήδες⁴⁰. Μάλιστα, πριν ακόμη ιδρυθεί το ΕΑΜ, το Γραφείο Περιοχής Μακεδονίας του ΚΚΕ (Μακεδονικό Γραφείο), είχε ιδρύσει στις αρχές του καλοκαιριού του '41 την αντιστασιακή οργάνωση «Ελευθερία» και στα πλαίσια της οργάνωσης αυτής είχε ξεκινήσει σειρά επαφών στη Μακεδονία με σκοπό την έναρξη ένοπλου αγώνα. Στα τέλη Αυγούστου του '41 στο χωριό Άμπελοι της Νιγρίτας είχε γίνει συνάντηση στην οποία συμμετείχαν όλοι οι μετέπειτα αντίπαλοι στη διάρκεια του πρώτου γύρου του Εμφυλίου Πολέμου, ακόμη και οπλαρχηγοί που τελικά όχι μόνο δεν έκαναν αντίσταση αλλά εξοπλίστηκαν από τους Γερμανούς με σκοπό να χτυπήσουν το ΕΑΜ. Συγκεκριμένα στη συνάντηση αυτή συμμετείχαν εκτός από τον Απόστολο Τζανή του Μακεδονικού Γραφείου, ο υπομοίραρχος χωροφυλακής, Κ. Μήτσου και ο Π. Κουτρίδης, που αργότερα εντάχθηκαν στην ΠΑΟ, ο Απ. Ζαπρούδης (Παπούλιας), τοπικός προύχοντας αρχηγός ενόπλου τμήματος που αργότερα συνεργάστηκε με τους Γερμανούς, ο Χρ. Κοσμίδης, αργότερα διοικητής του 21ου Συντάγματος ΕΛΑΣ Σερρών καθώς και εκπρόσωποι των Μπαφραλήδων Ποντίων της περιοχής⁴¹. Η συνάντηση τελικά δεν απέδωσε τα

39. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η εξής ποσοστιαία κατανομή που προέρχεται από τις πηγές του ΚΚΕ και αφορά τη σύνθεση των «αντιστασιακών ομάδων»: «65% τουρκόφωνοι, 15% Πόντιοι, 5% Θρακιώτες, 5% Σαρακατσάνοι, 5% Καυκάσιοι». Βλ. ΑΣΚΙ, κουτί 414, φ. 237/38, ΕΛΑΣ ΠΕ Κιλκίς προς την 11ην Μεραρχίαν, 25.8.44.

40. ΑΣΚΙ, κουτί 414, φ. 3/772 ΚΚΕ Νιγρίτας, «Έκθεση πάνω στην υπόθεση των Μπαφραίων νομού Στρυμόνος», 25.3.1944.

41. Γιώργος Καφταντζής, «Μακεδονία '41», εφ. *Τα Νέα*, 30.3.1982, αρ. φ. 11197, σ. 8. Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι ο Τζανής του Μακ. Γραφείου, που σκοτώθηκε στη διάρκεια των γεγονότων της Δράμας, τον Οκτώβριο του 1941, είχε κατηγορηθεί από την κομμουνική καθοδήγηση του ΚΚΕ ως «σεχταριστής». Βλ. Αρχείο ΚΕ του ΚΚΕ, Αυτοβιογραφική έκθεση

αναμενόμενα και ο καθένας από τους μετασχόντες πήρε το δικό του δρόμο. Βλέπουμε, ωστόσο, ότι στην αρχή της Κατοχής υπήρξε τουλάχιστον τόσο η διάθεση όσο και η αμοιβαία εμπιστοσύνη για μία συζήτηση για την ανάληψη κοινής δράσης ακόμη και μεταξύ κομμουνιστών και εκπροσώπων των δυνάμεων καταστολής του μεταξικού καθεστώτος. Η συζήτηση αυτή δεν ήταν η τελευταία. Ακόμη και το Σεπτέμβριο του 1943 έγιναν αρκετές συναντήσεις μεταξύ εκπροσώπων του ΕΛΑΣ και των Μπαφραλήδων που όντας οργανωμένοι σε ένοπλα σώματα ήδη από την εποχή εγκατάστασής τους στη Μακεδονία, αποτελούσαν ένα αξιόμαχο ένοπλο υποκείμενο. Τι δεν πήγε καλά στις συζητήσεις αυτές, οπότε οδηγηθήκαμε στις ένοπλες συγκρούσεις, δεν είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε.

Σε μία έκθεση, ωστόσο, της ΠΕ Νιγρίτας του ΚΚΕ που αφορά ακριβώς αυτό το θέμα, την «υπόθεση των Μπαφραίων του Νομού Στρυμόνος», γίνεται λόγος για λάθη στην προσπάθεια πλησιάζματος των τουρκόφωνων της Νιγρίτας που χαρακτηρίζονται ως «σεκταριστικά». Πέρα από αυτό υπάρχει και μία καταγγελία ενός χωρικού από το χωριό Λυγαριά κοντά στο Δημητρίτσι, η οποία προφανώς μέσω κάποιας τοπικής οργάνωσης του ΚΚΕ διοχετεύτηκε στο Μακεδονικό Γραφείο. Σύμφωνα με αυτήν: «ολόκληρη η περιοχή της Νιγρίτας στην αρχή του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα είχε ενταχθεί στο ΕΑΜ-ΕΛΑΣ. Ωστόσο, σήμερα (Γενάρης 1944) τα περισσότερα χωριά αυτομολούν στην ΠΑΟ» Αυτό κατά τον χωρικό οφείλεται στην αυταρχική συμπεριφορά των φρουρών του ΕΛΑΣ στα χωριά και την αλαζονική συμπεριφορά των μελών του ΕΑΜ προς τους χωρικούς⁴². Παρ' όλο που η ΠΕ Νιγρίτας του ΚΚΕ, ανασκευάζει μία προς μία όλες τις κατηγορίες που αναφέρονται στην καταγγελία, παραδέχεται τελικά ότι έγιναν λάθη «αριστερού και δεξιού χαρακτήρα». Για παράδειγμα, είχαν εκτελεστεί αθώοι από τον ΕΛΑΣ, ενώ άλλοι που είχαν διαπράξει εγκλήματα αφέθηκαν ελεύθεροι⁴³. Έχουμε έτσι την άμεση παραδοχή από την πλευρά του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ ότι έχουν γίνει λάθη σε ό,τι αφορά την προσέγγιση των ενόπλων χωρικών και ιδιαίτερα των Μπαφραλήδων Ποντίων. Παρατηρείται λοιπόν μία διαφορά ανάμεσα στις διακηρύξεις του ΕΑΜ και την πρακτική των οργανώσεών του, διαφορά η οποία χαρακτηρίζει, κατά τη γνώμη μου, την τακτική του κινήματος ολόκληρο το διάστημα της Κατοχής με αποτέλεσμα αυτό να παρουσιάζεται άλλοτε ως ευρύ εθνικό απε-

Λ. Στρίγγου. Απόσπασμα της δημοσιεύεται στο Θανάσης Χατζής, *Η νικηφόρα επανάσταση που χάθηκε 1941-1945*, Παπαζήσης, Αθήνα 1977-1979, σ. 172.

42. ΑΣΚΙ, κουτί 414, φ. 23/7/71, Πληροφορίες και παρατηρήσεις πάνω στο απελευθερωτικό κίνημα της Νιγρίτας. (σημείωση: «Να σταλεί στο ΜΓ»).

43. ΑΣΚΙ, κουτί 414, φ. 23/7/73, Σχετικά με πληροφορίες και παρεξηγήσεις πάνω στο απελευθερωτικό κίνημα της περιφέρειας Νιγρίτας.

λευθερωτικό και άλλοτε ως στενά αριστερό, δηλαδή «σεχταριστικό»⁴⁴. Έτσι, η δυσπιστία που ούτως ή άλλως υπήρχε ήδη από την εποχή του Μεσοπολέμου, μεγάλωσε και έστρεψε τις κοινότητες αυτές προς τους Γερμανούς και εναντίον του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ. Και μάλιστα σε μία περίοδο (αρχές του '44) κατά την οποία ο ΕΛΑΣ είχε καταφέρει να επιβληθεί στις εμφύλιες συγκρούσεις εναντίον της ΠΑΟ.

Άσχετα πάντως από το ειλικρινές, απ' ό,τι δείχνουν τα πράγματα, ενδιαφέρον του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ να προσεγγίσει —με σκοπό βέβαια να τους εντάξει στις γραμμές του— τους τουρκόφωνους Πόντιους χωρικούς, αυτό που δεν φαίνεται να αμφισβητείται είναι η στάση του απέναντι στην ΠΑΟ. Σε όλες τις περιπτώσεις που γνωρίζουμε στην περιοχή που εξετάζουμε, ο ΕΛΑΣ αντιμετώπισε εξ αρχής τα τμήματα της ΠΑΟ ως εχθρικά. Την ίδια ωστόσο τακτική φαίνεται πως ακολούθησαν και οι ένοπλοι της ΠΑΟ. Σε καμία περίπτωση δε διαφαίνεται όχι απλώς η σκέψη για συνεργασία αλλά ούτε καν η προσπάθεια υιοθέτησης ενός ειρηνικού *modus vivendi* μεταξύ των ενόπλων τμημάτων των δύο οργανώσεων.

Η ευθύνη επομένως δεν βαρύνει μόνο την πλευρά της αριστεράς. Δεδομένη ήταν η δυσπιστία αν όχι και η εχθρότητα απέναντι στο ΚΚΕ, τόσο των αξιωματικών του στρατού και της χωροφυλακής που είχαν οργανωθεί στην ΠΑΟ, όσο και των τοπικών οπλαρχηγών και ιδιαίτερα των Μπαφραλήδων Ποντίων. Είχαν σημειωθεί όμως και επιθετικές ενέργειες της ΠΑΟ εναντίον του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ, όπως αυτή από το τμήμα του λοχαγού Αθ. Σκόρδα στη Χαλκιδική που διέλυσε εν τη γενέσει του τμήμα του ΕΛΑΣ⁴⁵. Αλλά και οι ένοπλοι Μπαφραλήδες υπό την καθοδήγηση της ΠΑΟ επιτέθηκαν το Σεπτέμβριο εναντίον των οργανώσεων του ΕΑΜ στην περιοχή της Νιγρίτας κι έφτασαν μάλιστα να απειλήσουν την ύπαρξη του ίδιου του τάγματος του ΕΛΑΣ στην περιοχή⁴⁶. Μάλιστα, η σκληρότητα με την οποία αντιμετωπίστηκαν οι οργανωμένοι στο ΕΑΜ χωρικοί έχει μείνει ακόμη χαραγμένη στη μνήμη των ανθρώπων της περιοχής. Η ύπαρξη σαφών οδηγιών της καθοδήγησης της οργάνωσης για αποφυγή συγκρούσεων με το ΕΑΜ-ΕΛΑΣ, όπως αυτές τουλάχιστον προκύπτουν από τα έγγραφα που δημοσιεύονται στο βι-

44. Τις ίδιες επισημάνσεις φαίνεται να κάνει και ο οξυδερκής αξιωματικός της ΠΑΟ, Ανγης ΜΧ Αρχ. Αγγυρόπουλος σε έκθεσή του προς την οργάνωση με ημερομηνία 1.10.1943. (Π. Παπαθανασίου, *ό.π.*, Αθήνα 1988, τ. 2ος, σ. 521.

45. ΔΙΣ 909/Β/1β/8, Αντιπρόσωπος ΠΑΟ προς κυβέρνηση Καΐρου, «Έκθεσις περί της εν Μακεδονίας καταστάσεως από απόψεως δράσεως ανταρτικών ομάδων», 23.12.1943. Για τον Σκόρδα βλ. και Κώστας Κωνσταντάρας, *Αγώνες και διωγμοί*, Αθήνα 1964, σσ. 76-84.

46. ΑΣΚΙ, κουτί 414, φ. 3/7/72 ΚΚΕ Νιγρίτας, «Έκθεση πάνω στην υπόθεση των Μπαφραίων νομού Στρυμόνος», 25.3.1944.

βλίο του Π. Παπαθανασίου⁴⁷, έρχονται σε ευθεία αντίθεση με τις παραπάνω ενέργειες αλλά και με άλλες σε άλλα μέρη της Μακεδονίας όπως τα γεγονότα των Ιμέρων Κοζάνης κ.ά.⁴⁸.

Μία άλλη παράμετρος που πρέπει να ληφθεί υπόψη είναι το γεγονός ότι τα, κατά την αριστερή φρασεολογία της εποχής, «προπύργια της αντίδρασης» στη Νιγρίτα, χωριά Τριάδα, Ζευγολατιό, Χείμαρρος, είχαν υποστεί αντίποινα από τις γερμανικές αρχές κατοχής τον Οκτώβριο του 1941 για τη δράση των αριστερών ανταρτών των πρώτων αντιστασιακών ομάδων στην περιοχή στις οποίες ήδη αναφερθήκαμε παραπάνω. Να σημειωθεί ότι στα χωριά αυτά δεν είχαν σημειωθεί ένοπλες επιθέσεις ανταρτών ούτε κάτοικοί τους είχαν συμμετάσχει σε αυτές σε άλλες περιοχές. Προφανώς υπέστησαν αντίποινα λόγω του γεγονότος ότι κάτοικοί τους είχαν φυλαγμένο οπλισμό στα σπίτια τους. Αυτό και μόνο το γεγονός είναι ικανό να εξηγήσει την κατοπινή στάση τους ενάντια σε κάθε ανταρτική αντικατοχική ενέργεια στην περιοχή⁴⁹. Κι εξαιτίας της στάσης τους αυτής οι κοινότητες Χείμαρρος, Τριάδα και Ζευγολατιό αντιμετώπιστηκαν εξαρχής εχθρικά από τον ΕΛΑΣ με αποτέλεσμα ο κύκλος της βίας και του αίματος, αντί να κλείνει, να ανανεώνεται συνεχώς. Η λέξη τραγωδία ίσως να είναι η μόνη που μπορεί να αποδώσει αυτή την κυκλική ανατροφοδότηση της βίας.

5. Συμπεράσματα

Συμπερασματικά θα μπορούσε να πει κανείς ότι ο πρώτος γύρος του Εμφυλίου Πολέμου στη γερμανοκρατούμενη πλευρά της Αν. Μακεδονίας οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στην τακτική τόσο του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ όσο και της ΠΑΟ που οδηγούσε, αν δεν επεδίωκε εξαρχής, τη σύγκρουση. Κατά δεύτερο λόγο, οι προπολεμικές πολιτικές διαφορές των διαφορετικών κοινοτήτων που γεννούσαν την αμοιβαία δυσπιστία δεν κατέστη δυνατό να γεφυρωθούν κάτω από την ξένη κατοχή αλλά και την απειλή απώλειας εθνικού εδάφους μετά την είσοδο βουλγαρικού στρατού στη γερμανοκρατούμενη Μακεδονία. Σ' αυτό συνετέλεσαν και τα γερμανικά αντίποινα του Οκτωβρίου 1941 σε βάρος αθώων κατοίκων για τη δράση των αριστερών ανταρτών στην περιοχή. Τέλος, τα λάθη της Εαμικής καθοδήγησης αλλά και η στάση των τοπικών ηγη-

47. Βλ. Παπαθανασίου, *ό.π.*

48. Πρόκειται για την εκτέλεση επτά μελών του ΕΑΜ μεταξύ των οποίων και τριών μελών του Μακεδονικού Γραφείου από τμήμα της ΠΑΟ με επικεφαλής τους Μιχαήλ Παπαδόπουλο (Μιχάλαγα), τον Μιχαήλ Πεχλιβανίδη και τον ταρχη Χρ. Παπαβασιλείου. (Χατζημαναστασιού, *ό.π.*, σ. 199, υποσ. 76).

49. Βλ. Χατζημαναστασιού (διατριβή), σσ. 57-58 και Δορδανάς, *ό.π.*

τόρων της ΠΑΟ έκαναν την ένοπλη σύγκρουση στην περιοχή που εξετάζουμε αναπότρεπτη. Η σύγκρουση αυτή μπορεί να έληξε πρόσκαιρα το Δεκέμβριο του 1943 με την επικράτηση του ΕΛΑΣ και τη διάλυση των ένοπλων τμημάτων της ΠΑΟ, οδήγησε όμως την πλευρά των ηττημένων στο να επιζητήσουν τον εξοπλισμό τους από τους Γερμανούς γεγονός που δεν στοίχισε μόνο στην υπόθεση της Εθνικής Αντίστασης, αλλά πολύ περισσότερο πολλές καταστροφές και δεινά στους κατοίκους της περιοχής, ανοίγοντας πληγές που ακόμη και σήμερα δεν έχουν επουλωθεί.